

TISKOVÁ ZPRÁVA

Kvůli českému bojkotu se od palmového oleje odvrací spotřebitelé i firmy

- * Pokračujte v bojkotu a zesilte ho, vyzývají spotřebitele nevládní organizace
- * Nejezte v restauracích, které vám smaží jídlo na palmovém oleji

Praha, 9. května 2016 – Výzva ke spotřebitelskému bojkotu výrobků obsahujících palmový olej ke dni 1. února 2016 (Den, kdy řekneme firmám, že tu nechceme jejich výrobky s palmovým olejem) získala během tří měsíců překvapivě silné sympatie mezi spotřebiteli i některými výrobci. Výrobky s obsahem palmového oleje odmítá již třetina spotřebitelů^[1] a palmového oleje se zřídka stále více výrobců jako například firmy Biopekárna Zemanka, Semix, nebo třeba Naturinka^[3]. Do aktivní kampaně proti palmovému oleji se zapojilo již přes 80 organizací a tisíce jednotlivců^[4]. Vyplývá to z údajů Koalice proti palmovému oleji (KPPO), která sdružuje 180 nevládních organizací, zoologických a botanických zahrad, škol i jednotlivců - zejména biologů, učitelů, lékařů i umělců.

Podle KPPO je příčinou odklonu od palmového oleje to, že si lidé více uvědomují ekologické dopady při výrobě i zdravotní rizika.

„Pěstování palmy olejná na obřích plantážích totiž způsobuje nevratnou likvidaci tropických pralesů a prudké zvyšování emisí skleníkových plynů. Palmový olej navíc při nadměrné konzumaci významně přispívá k onemocnění srdce a cév,“ říká hlavní koordinátorka KPPO Martina Skohoutilová. *„Přílišná konzumace velkého množství palmového oleje neprospívá našemu zdravotnímu stavu, ani zdraví našich dětí“* potvrzuje také i např. dětská lékařka MUDr. Daniela Kuběňová.

„Hrajeme o čas. Každou minutou mizí pralesy. Na palmovém oleji vydělávají pouze velkopěstitelé a potravinářské koncerny, spotřebitelé pak ponесou dlouhodobé následky,“ řekl Mgr. Stanislav Lhota, Ph. D., který se snaží již několik let řešit negativní důsledky překotného rozvoje palmových plantáží přímo v tropické Indonésii. *„Bojkot palmového oleje je individuální i společenská nutnost. Jen tak můžeme předejít dalším nevratným důsledkům pro životní prostředí a lidské zdraví.“*

Kromě spotřebitelů a firem však začíná být aktivní i tzv. palmová lobby, tedy firmy finančně zainteresované na výrobě a používání levného palmového oleje na úkor životního prostředí a zájmu spotřebitelů.

„Palmová lobby se nyní snaží veřejnost zmást zdánlivě odborně postavenými argumenty, případně strhnout pozornost spotřebitelů jiným směrem,“ uvedl odborný poradce KPPO David Číp.

Nejrychlejší a nejjednodušší způsob, jak začít brzdit poptávku, a tím i zastavit překotný rozvoj nových plantáží vznikajících na úkor pralesů a s ním spojené zdravotní důsledky, je bojkot potravinářských výrobků obsahujících palmový olej. Právě potravináři spotřebují zhruba 75 % celosvětové produkce palmového oleje^[5]. A právě u potravin díky povinnému uvádění konkrétního druhu oleje na obalu může spotřebitel velmi snadno přimět výrobce k tomu, aby brali ohled na životní prostředí i zdraví konzumentů. KPPO usiluje také o omezování palmového oleje v kosmetice, drogerii, krmivech a biopalivech. Právě u biopaliv je v současnosti zaznamenán výrazný nárůst poptávky, který však zatím v žádném případě nepřevyšuje celosvětovou spotřebu palmového oleje v potravinářském průmyslu^[viz níže].

Koalice proti palmovému oleji se proto rozhodla vydat toto prohlášení, které je reakcí na některé nepřesnosti až nepravdy, které se začínají objevovat v různých médiích.

Dvanáct stručných odpovědí na nejčastější otázky:

1. Pochází informace o zanedbatelném vlivu potravinářství na ničení pralesů z hodnověrného zdroje?

Posuďte sami. Podle obsahové analýzy většina informací o údajném minimálním vlivu na deštné pralesy prozatím pochází od Doc. Ing. Jiřího Bráta, CSc., **kteří mimo jiné pracoval pro Unilever. Unilever je nadnárodní korporace a celosvětově jeden z největších odběratelů palmového oleje, který odebírá olej i u minimálně jedné z firem čelících vládním sankcím za nelegální požáry na jejich koncesích.**^[6]

Doc. Brát ve svých komentářích v oblasti výroby potravin nezmiňuje inovativní technologie (např. při nahrazování palmového oleje) a co se týká péče o životní prostředí, nezřídka hovoří v rozporu se současnou realitou v ochraně přírody.^[7] **Vyjádření Koalice proti palmovému oleji se opírá o stanoviska desítek nezávislých biologů, z nichž někteří působí přímo v místech produkce palmového oleje,**^[8] dále nevládních organizací, zoologických a botanických zahrad, lékařů, výživových poradců, technologů a dalších odborníků,^[4] kteří nejsou s palmářskou lobby žádným způsobem propojeni.

2. Je tuzemský potravinový průmysl spoluodpovědný za likvidaci pralesů?

Ano. Dle dat USDA se téměř 75 % světové produkce palmového oleje využívá v potravinářském průmyslu a zhruba 25 % jde do biopaliv. Na úrovni EU do biopaliv míří téměř polovina dovezeného palmového oleje. Dle studie IISD v roce 2012 to samé platí pro ČR.^[5] **Ačkoli procento podílu biopaliv za posledních deset let razantně vzrostlo, absolutní množství dovezeného palmového oleje do potravin je stále vyšší.** Neustálý nárůst poptávky po palmovém oleji za poslední tři desetiletí je příčinou rozsáhlé destrukce pralesů, ke které dochází nejčastěji jejich vypalováním.^[9] Ničení tropických lesů následně vede ke ztrátě přírodní rozmanitosti a celosvětově výrazně přispívá ke změnám klimatu. Je odhadováno, **že Indonésie v průběhu tří týdnů vyprodukovala vlivem vypalování více emisí než Německo za celý rok nebo USA za stejnou dobu.**^[10] Plantáže na nových lokalitách přitom nevznikají pouze z důvodu zvyšující se poptávky po palmovém oleji, ale také kvůli vyčerpání půdy na starých plantážích. Vzhledem k poškození půdy a vodních zdrojů je obtížné až nemožné založit novou plantáž na stávající lokalitě.

3. Je řešením situace sáhnout po certifikovaném palmovém oleji?

Zčásti ano, ale s rozmyslem. Evropská unie je třetím největším odběratelem palmového oleje na světě. Přitom certifikovaného oleje, který by měl garantovat, že plantáže nevznikly na úkor deštných lesů, se zatím bohužel dováží jen malé množství. Přičemž ne u všech typů certifikací se jedná o skutečně šetrný palmový olej z dohledatelné plantáže.^[11] Navíc v zemích produkce palmového oleje často bují vysoká korupce a nedodržování pravidel pro šetrné pěstování doprovázené porušováním lidských práv. **Proto Koalice upřednostňuje jako nejdůležitější a stěžejní aspekt zejména omezení spotřeby olejů a tuků, následované nahrazením palmového oleje ideálně oleji evropského původu a teprve tam, kde (zatím) nelze palmový olej nahradit, sáhnout po certifikovaném palmovém oleji.** Rovněž se ukazuje, že nasycit celosvětový trh skutečně šetrným palmovým olejem dosud nelze, neb ho není a logicky ani nemůže být při současné obrovské poptávce, dostatek. Skutečně šetrný palmový olej lze produkovat pro lokální využití v místě jeho vzniku, případně při uvědomělé spotřebě.

4. Udělala Koalice proti palmovému oleji dobře, když začala svoji kampaň především v oblasti potravin?

Ano. Nejrychlejší a nejjednodušší způsob, jak začít brzdit poptávku, a tím i zastavit překotný rozvoj nových plantáží vznikajících na úkor pralesů, je bojkot ze strany spotřebitelů spočívající v uvědomění si problému. A právě u potravin díky povinnému uvádění konkrétního druhu oleje na obale výrobku je

uvědomělé spotřebitelství jednotlivce ve srovnání s využitím palmového oleje v zemědělství nebo palivech jednoduché. Koalice také usiluje o omezování palmového oleje v kosmetice, drogerii, krmivech a biopalivech. Právě u biopaliv je v současnosti zaznamenán výrazný nárůst poptávky, který ale zatím nepředčil celosvětovou spotřebu palmového oleje v potravinářském průmyslu.

5. Je palmový olej neekologičtější olejinou, protože na jednotku plochy produkuje nejvyšší výnosy?

Ne. Nelze srovnávat častými dešti vyluhovanou, na živiny chudou půdu deštných lesů, která mimořádně rychle (během několika let, maximálně desetiletí) podléhá degradaci a erozi, se zemědělskou půdou mírného pásu, která při správném způsobu obhospodařování může poskytovat úrodu tisíce let. Dále, zatímco tropické deštné pralesy představují jen 6 % zemského povrchu, žije zde polovina všech druhů živočichů a rostlin. Jeden hektar tropického deštného pralesa je tak biologicky daleko cennější než jeden hektar lesa mírného pásu. **Jediným opravdu ekologickým a trvale udržitelným využitím palmy olejně se jeví její pěstování v malém měřítku pro potřebu lokálního využití**, jak ho známe např. z některých oblastí v Africe. Průmyslový (plantážní) způsob pěstování je s lokálním zcela nesrovnatelný a jeho negativní dopady na přírodu, půdy, vodu i místní komunity byly mnohokrát prokázány.^[12] **Krátkodobější vysoké hektarové výnosy palmy olejně neznamenají, že bude osázeno méně ploch, spíš naopak.** To ostatně vyplývá z cílů na další rozšíření produkce palmového oleje o miliony hektarů. Efektivita výroby palmového oleje přináší obrovské zisky, které dále motivují rozvoj tohoto byznysu, ze kterého si (ovšem pouze zdánlivě) každý vezme svůj podíl - na úkor přírodního bohatství, biodiverzity a budoucnosti.^[13]

6. Pomáhá palmový olej překonávat chudobu v rozvojových zemích?

Ano pro „vyvolené“, ne pro ostatní. Rozvoj produkce a obchodu s palmovým olejem souvisí nejen s růstem národního HDP, jak se často zdůrazňuje, ale také s růstem sociálních nerovností a zhoršováním postavení žen v Indonésii.^[14] **Pro nejchudší obyvatele rozvojových zemí často představuje průmyslová produkce palmového oleje spíše novodobé otroctví^[15] a ztrátu někdejší soběstačnosti v podobě pěstování vlastních potravin (rýže, maniok, lilek, různé ovoce) a rybolovu.** Dle zprávy Finnwatch^[16] patří k problémům pěstování palmového oleje i výrobců certifikovaných RSPO nedodržování lidských práv ve vztahu k zaměstnancům a praktiky moderního otrokářství nebo vyhýbání se placení daní. V Indonésii je podle odhadů Mezinárodní organizace práce v zemědělství zaměstnáno 1,5 milionu dětí. **Nadnárodní korporace připravily lokální komunity o půdu, kterou po generace využívaly k pěstování místních zemědělských plodin, čímž významně ohrožují potravinovou bezpečnost dotčených zemí.** Navíc na místní obyvatele dopadají další negativa, např. zdravotní potíže způsobené agresivními pesticidy užívanými na plantážích, pokles množství zdrojů vody, chemické znečištění vody a jím způsobené (kromě přímo souvisejících zdravotních komplikací) zhroucení rybolovu, sesuvy půdy a záplavy, úmorná vedra v odlesněné krajině, vyšší riziko rozsáhlých požárů. Zároveň je ale trpkou pravdou, že zejména vysoce postavení úředníci a politici v zemích s vysokou mírou korupce (Indonésie, Malajsie) si díky průmyslové produkci palmového oleje pomohli k ziskům, o kterých se průměrnému Evropanovi může jenom zdát.^[17]

7. Jsou palmové plantáže jedinou cestou ekonomického a sociálního rozvoje v tropických oblastech?

Ne, zejména ne udržitelného rozvoje. Lidé v rozvojových zemích mají stejně jako my právo na kvalitní zdravotnictví, školství i možnosti vlastní obživy. Je však zcela klíčové podporovat ty způsoby rozvoje společnosti, které v budoucnu nepřinesou místním lidem více problémů než užítku a nezpůsobují obrovské negativní sociální a environmentální externality, které se projevují nejen okamžitě, ale hlavně v dlouhodobém horizontu. Mezi negativní dopady patří nevratné zničení půdy, ztráta a promoření vody chemikáliemi a vykořenění místních komunit včetně rozvrácení jejich lokálních ekonomik i zničení stávajícího i budoucího cestovního ruchu. Studie nositelky Nobelovy ceny za ekonomii Elinor Ostromové ukazují, že pro rozvoj a zajištění důstojného života i pro udržitelné zajištění regionálního rozvoje a důstojného života je důležité

zapojení místních obyvatel do rozvojových programů. Především při správě společných statků (mezi něž patří i ekosystémy) je lidová samospráva většinou efektivnější a udržitelnější než privatizace nebo centralistické zásahy státu.

8. Je palmový olej opravdu nezdravý?

V nadbytku ano. Ačkoli jsou tuky nesmírně důležitou součástí naší potravy, **problém dnes spočívá hlavně v jejich nadměrné konzumaci.** Palmový olej obsahuje vysoké procento nasycených mastných kyselin a toto procento je srovnatelné např. s vepřovým sádlem nebo jinými živočišnými tuky. Palmový a zejména palmojadrový olej patří mezi nejméně vhodné rostlinné oleje, srovnatelný je z obecně rozšířených pouze olej kokosový. Přestože byl palmový olej donedávna doporučován jako zdravější alternativa ztužených rostlinných tuků, které obsahují škodlivé transmastné kyseliny, v současné době už existují modernější metody ztužování rostlinných olejů, při kterých transmastné kyseliny nevznikají (stoprocentní hydrogenace a následné mísení stoprocentně ztuženého tuku s původním neztuženým olejem ve vhodném poměru). Není pravda, že jednostranná konzumace palmového oleje není škodlivá. Například nedávná studie z American Journal of Clinical Nutrition z června 2014, která shrnovala výsledky mnoha dílčích studií, ukázala, že strava s obsahem palmového oleje způsobila ve srovnání se stejným množstvím jiných rostlinných olejů zvýšení ukazatelů, které jsou spojeny s vyšším rizikem chorob, jako je vysoký krevní tlak, infarkt myokardu či mozková mrtvice. Obzvláště děti jsou zranitelné vzhledem k jejich nízké hmotnosti a množství v jakém se palmový olej v potravinách vyskytuje (navíc často v kombinaci s vysokou dávkou glukózo-fruktózového sirupu a dalších zdraví příliš neprospívajících přídatných látek).

9. Je možné palmový olej v potravinách nahradit?

Ano. Palmový olej lze v potravinářských výrobcích nahradit jinými oleji, a to ve většině případů dokonce oleji evropského původu. **Mezi nejzákladnější potraviny patří např. běžné pečivo, kde je možná okamžitá náhrada za zdravější druhy olejů bez vzniku technologických komplikací.** To samé platí pro studenou kuchyni nebo smažení, které je však vhodné obecně snížit ze zdravotních důvodů. **Radě firem se již vyplácí opustit „známé vody“ zaběhnutých technologií s nejlevnějším olejem na světě a začít vyvíjet nové receptury s nižší ekologickou stopou.** Ani ztužování již dnes není problém, neb u tzv. plného ztužení nevznikají transmastné kyseliny (viz výše).

10. Lze nahradit palmový olej i tam, kde zajišťuje funkci tzv. strukturního tuku?

Ano. Tam, kde palmový olej plní funkci tzv. strukturního tuku (především margaríny, čokoládové polevy, náplně), jej můžeme nahradit např. tuzemským (nejlépe bio) máslem nebo zatím častěji jinými exotickými oleji (bambuckým a kakaovým máslem nebo kokosovým olejem aj.). Donedávna jsme z vyjádření firem mohli slyšet, že palmový olej (např. v sušenkách nebo cukrárenských výrobcích) „nejde“ ničím vhodným nahradit. Některé tuzemské firmy (např. Biopekárna Zemanka), nebo potravinářské školy (např. SPŠ, SOŠ a SOU Nové Město nad Metují) **však už dokázaly, že problém je spíše v tom, že se „nechce“.** Díky tomu, že vyvinuly nové technologie, se už totiž oba výše uvedené subjekty dokázaly od palmového oleje zcela odprostit a dnes z toho profitují (SOU v Novém Městě od té doby nedokáže uspokojit poptávku po „bezpalmových“ cukrářských výrobcích). Sice dočasným, ale pořád ještě přijatelným řešením, je také snížení množství palmového oleje jeho kombinováním s jinými tuky (viz výše) do doby, kdy se technologické problémy podaří zcela vyřešit (např. některé margaríny). Zde je ale nezbytné pečlivě dohlédnout na to, aby palmový olej pocházel ze skutečně udržitelných zdrojů, kterými se v současnosti nejvíce blíží plantáže s certifikátem biokvality pod záštitou EU nebo s certifikátem RSPO CSPO Segregated s určením místa původu ke konkrétní plantáži.

11. Je palmový olej problém, který dokáží Češi nějak ovlivnit?

Ano. Na počátku každé změny k lepšímu stojí jednotlivec, který dokáže rozpoznat, konkretizovat a sdílet s ostatními daný problém. Okamžik uvědomění si problému je přitom zcela zásadní, neboť je nadějí na záchranu. Proměnou v činy vedoucí k nápravě dostává naděje hrubší obrysy. Naopak apatie a lhostejnost každou nadějí účinně zabíjí a bohužel právě k apatii a lhostejnosti je vychovávána současná masová konzumní veřejnost. Tento stav je však neudržitelný. Jsme přesvědčeni o tom, že nešetrná produkce palmového oleje má zcela zásadní negativní vliv nejen na přírodu a obyvatele tropických oblastí, ale i na klima u nás doma. **A tím myslíme jak vliv na naše počasí v důsledku klimatické změny, tak změny v politice či v spotřebitelském chování.** Založení ‚Roundtable on Sustainable Palm Oil‘ (RSPO), které má být zárukou udržitelné produkce palmového oleje a poskytovat zákazníkům pocit, že se nepodílí na ekologické katastrofě, bylo ostatně reakcí na spotřebitelskou kampaň. Země jako je Indonésie dnes konečně zavádějí první striktní opatření omezující produkci palmového oleje. Indonéský prezident Joko Widodo například letos vydal moratorium na udělování nových licencí pro zakládání plantáží olejních palm. Ačkoli bylo toto opatření zavedeno v bezprostřední reakci na loňské katastrofální požáry, pravděpodobně by k tomu nedošlo, pokud by proti palmovému oleji nevystupovala indonéská i celosvětová veřejnost. Ke katastrofálním požárům v Indonésii došlo už potřetí, podíl viny plantáží olejné palmy byl vysoký i v předchozích dvou případech (80. a 90. léta), ale žádná opatření proti dalšímu šíření plantáží olejné palmy podniknuta nebyla, protože tu chyběl tlak veřejnosti. Česká republika je dnes spolu s Francií, Austrálií, Holandskem nebo Velkou Británií v čele celosvětové snahy o omezení negativních dopadů palmového oleje na naši planetu. Dle výzkumu Českého rozhlasu^[2] se dnes palmovému oleji dnes vyhýbá již každý třetí Čech, tudíž v tomto směru patříme opravdu mezi „antipalmářskou velmoc“. **Navíc po vzoru Francie někteří naši politici napříč politickým spektrem připravují zdanění palmového oleje, který nebyl získán udržitelnějším způsobem.** To může zcela zásadně ovlivnit nynější přimíchávání nejnešetrněji získávaného palmového oleje do biopaliv a zároveň zajistit ekonomicky i ekologicky udržitelný stav, kdy jsou domácí oleje využívány lokálně – tedy v místě jejich vzniku bez nutnosti transportu přes půl planety.

12. Je používání palmového oleje v biopalivech problém?

Ano. Koalice proti palmovému oleji usiluje o změnu i v oblasti agropaliv, kde se prokázalo, že biopaliva vyráběná ze zemědělských komodit nejsou opatřením šetrným ani k přírodě, ani k lidem. **Ve skutečnosti nedochází ke snížení emisí, ale dochází ke zvýšení chudoby v důsledku zvyšování cen za základní potraviny aj.** Těchto faktů si začíná být vědomá i Evropská unie, která mění svou politiku, i technologický vývoj postupně směřuje k novým variantám. Světové ekologické nevládní organizace před bioopalivy z palmového oleje varovaly už před 11 lety^[18] (a např. tuzemské Hnutí DUHA už před osmi lety^[19]) a upozorňovaly, že je to z environmentálního pohledu nesmysl. **Jednalo se totiž o projekt nezávislosti státu na dovozu ropy,** se kterým začala Brazílie, pak se přidaly USA a nakonec, po několika desetiletích, také evropské země. Environmentální důvody v tom nehrály roli. **K problematice biopaliv připravuje za Koalici proti palmovému oleji speciální stanovisko.**

Nejdřív tě budou ignorovat. Pak se ti budou smát. Pak proti tobě budou bojovat. Potom zvítězíš.
(M. Gándhí)

Více informací: www.stoppalmovemuoleji.cz

Kontaktní osoba: Mgr. Kateřina Holubová, mluvčí Koalice proti palmovému oleji, mluvci.kppo@gmail.com

Zdroje:

- 1) [den-kdy-rekeneme-firmam-ze-nehceme-palmovy-olej](#)
 - 2) [pruzkum-pro-cro-az-tretina-cechu-nenakupuje-potravinu-s-palmovym-olejem](#)
 - 3) http://stoppalmovemuoleji.cz/firmy_bez_po.php
 - 4) <http://stoppalmovemuoleji.cz/clenove.php>
 - 5) Oil World data v studii IISD, 2013: The EU Biofuel Policy and Palm Oil. USDA: <http://apps.fas.usda.gov/psdonline/>
 - 6) Indonéské pralesy v plamenech, Greenpeace 2015, https://secured-static.greenpeace.org/czech/Global/czech/Publikace/V_PLAMENECH.pdf
 - 7) <http://stoppalmovemuoleji.cz/info.php>
 - 8) Např.:
 - Mgr. Stanislav Lhota, Ph.D., profesionální vědecký pracovník ZOO Ústí nad Labem (ekologie a ochránářská biologie, etologie, primatologie, dlouhodobě zajišťuje odborný výzkum v tropech)
 - Ing. Vladimír Hula, Ph.D., entomolog, arachnolog, ochránce přírody, vyučující na Mendelově univerzitě v Brně předměty Zoologie a Ekologie, dlouhodobě zajišťuje odborný výzkum v tropech)
 - RNDr. Vladimír Lemberk, profesionální zoolog Východočeského muzea v Pardubicích (ekologie a ochránářská biologie, etologie, ornitologie, chiropterologie, herpetologie, batrachologie, biologické průzkumy, dlouhodobě zajišťuje odborný výzkum v tropech)
 - prof. David Storch, Ph.D., profesionální vědecký pracovník a vysokoškolský pedagog (makroekologie, biodiverzita, evoluční ekologie, teoretická ekologie, ekologie společenstev, biogeografie, dlouhodobě zajišťuje odborný výzkum v tropech)
 - Mgr. Lukáš Čížek, Ph.D., profesionální entomolog (ekologie a ochránářská biologie, entomologie, částečně se věnuje i výzkumu v tropických oblastech)
 - 9) [pozary-v-indonesii-jsou-neuhasitelne-produkuji-vic-co2-nez-cela-amerika](#) a [za-indoneske-pozary-muze-svetova-poptavka-po-oleji-](#)
 - 10) [lesni-pozary-v-indonesii-se-vymykaji-kontrolu](#); Americký Institut pro světové zdroje (World Resources Institute) 2015.
 - 11) [jak-posvetit-hrisny-olej](#)
 - 12) Dokument [Zelená poušť](#)
 - 13) Arief Anshory Yusuf, Andy Sumner & Irlan Adiyatma Rum (2014) Twenty Years of Expenditure Inequality in Indonesia, 1993–2013, Bulletin of Indonesian Economic Studies, 50:2, 243-254
 - 14) Arief Anshory Yusuf, Andy Sumner & Irlan Adiyatma Rum (2014) Twenty Years of Expenditure Inequality in Indonesia, 1993–2013, Bulletin of Indonesian Economic Studies, 50:2, 243-254; Julia & Ben White (2012) Gendered experiences of dispossession: oil palm expansion in a Dayak Hibun community in West Kalimantan, The Journal of Peasant Studies, 39:3-4, 995-1016.
 - 15) Renata Sandhi Libraswulan (2014) Palm Oil Plantations: Nowhere to Escape, Asian Journal of Women's Studies, 20:4, 122-133
 - 16) Finnwatch. 5/2014. The law of the jungle. Corporate responsibility of Finnish palm oil purchases.
 - 17) k výdělkům lokálních elit na požárech: These actors benefit directly and indirectly from the business of fire, enjoying profits and economic rents at the expense of environmental quality. Our initial findings show that the value of land cleared by fire is US\$900 per hectare, which increases to US\$3,800 per hectare for land planted with oil palm. We find that money from land cleared by fire is mostly distributed to local elites at the district level who manage land transactions and organise farmers and local community members who engage in burning. Local elites receive 68% of the revenue while individuals who burn land get 22%. Village elites who administer land documents obtained 10%. <https://theconversation.com/playing-with-fire-the-economics-and-network-of-fire-and-haze-47284>
 - 18) http://stoppalmovemuoleji.cz/docs/biopaliva/EWNI_oil_for_ape_studie.pdf a http://stoppalmovemuoleji.cz/docs/biopaliva/EWNI_oil_for_ape_summary.pdf
 - 19) http://stoppalmovemuoleji.cz/docs/biopaliva/Biopaliva_vs_energeticke.pdf
- Více k biopalivům na: <http://www.stoppalmovemuoleji.cz/kbiopalivum.php>